

MELITA VILIČIĆ

POVIJESNA TOPOGRAFIJA III – URBANISTIČKI TRAGOVI RIMSKE SENIJE

Melita Viličić
Zagreb

UDK: 71.03 (497.13) (091) SENJ
Izvorni znanstveni rad
Ur.: 1988-01-15

U članku su opisani novi pogledi na izgled i razvoj srednjovjekovnog i antičkog Senja. Obrada ovih problema predočuje nastavak prijašnjih istraživanja senjske arhitektonske topografije (I i II) i oslanja se na dosadašnja autoričina desetgodišnja arhitektonska istraživanja koja je izvodila u Senju, sama ili uz pomoć drugih autora, kao i na istraživanja drugih autora i ispitivanja raznih dokumenata i skica, uzimajući u obzir postojeće stanje.

U slikovnim prikazima rekonstruirana je površinska rasprostranjenost antičke Senije i srednjovjekovnog Senja.

Kao što je poznato, povijest ovoga grada seže u daleku prošlost. Prije dolaska Slavena (odnosno Hrvata) i na ovaj dio jadranske obale, bilo je to (vjerojatno) predilirsko, pa ilirsko i rimsko naselje.

Odgovarajući prehistorijskim uvjetima života, ilirsko naselje bilo je locirano na brežuljku Kuk¹ iznad nekadašnjeg dubokog morskog zaljeva, današnje Senjske drage, a možda je negdje na položaju suvremenog Senja to naselje imalo svoju luku. Možda se na tom položaju ilirske luke, ili uz nju, razvio zatim u doba rimske okupacije grad: municipij i luka. O opsegu i urbanističkom izgledu rimske Senije ništa nije poznato, tek nam nalazi iz rimskim vremena mogu nešto reći.

Treba odmah napomenuti kako je do sada općenito vladalo mišljenje da u današnjem Senju u urbanističkom smislu ne postoje tragovi rimske Senije. Prema tome da ne postoji urbanistički kontinuitet od rimskih vremena preko srednjeg vijeka do danas, jer da su ostaci ranije rimske izgradnje kompletno uništeni rušenjem i paljenjem, tako od rimskog

1. A. Glavičić: *Gradina Kuk iznad Senja*, *Senjski zbornik II*, 1966, 391-393.

grada nije preostalo ništa, osim pojedinačnih tragova zdanja dublje ili pliće pod današnjom razinom, pa se tu grad iznova podiže u srednjem vijeku.

Novijim istraživanjima želi se utvrditi postoji li pak urbanistički kontinuitet. A on se može tražiti dakako samo na onom području gdje se srednjovjekovna izgradnja podizala iznad rimske.

Je li, dakle, u urbanističkom smislu još danas prisutan ovdje rimski grad sa svojim karakteristikama, iako ne u onoj mjeri kao na primjer u Poreču ili Zadru, gdje još od rimskih vremena preko srednjeg vijeka do danas glavne prometnice grada teku istim putovima i gdje su se zadržale prepoznatljive karakteristike rimskog urbanizma. A taj se od srednjovjekovnog graditeljstva bitno razlikuje: razlika je upravo u njihovoj suprotnosti.

U biti dvije su suprotne mogućnosti podizanja naselja. Ili se ono podiže prema unaprijed smišljenom planu – dakle racionalni pristup izgradnji nekog naselja – ili se naselje postupno razvija, spontano, organski, bez unaprijed smišljenih odrednica, prema potrebama trenutka u kojem nastaje.

Gotovo u svakom povijesnom razdoblju prisutna su oba moguća načina podizanja naselja, no zbog određenih uvjeta obično jedan prevladava. Tako u pretpovijesno doba – a to u našim krajevima znači u doba Ilira – naselje nastaje spontano na položaju koji pruža zaštitu od neprijateljskog upada, a onda poprima zajedničke karakteristike. To je otočić ili poluočić u nizinama, ili vrh nekog nižeg brežuljka koji dominira okolicom.

Nasuprot tome, u doba rimske prevlasti na našem terenu kao i širom cijelog rimskog imperija primjenjuje se suprotni način gradogradnje. Gdje se god podiže novo naselje, ono ima uvijek isti, planski karakter, s istim karakteristikama, što daje uniformnost cijelom imperiju, zajednički biljeg carstvu, a odgovara vojnoj strogosti: slično je vojnim logorima. Unutar zidina koje u principu imaju kvadratni tlocrt, nižu se paralelne prometnice da se pod pravim kutom sijeku s drugim prometnicama i tako tvore stambene otoke, inzule, a na sjecištu glavnih prometnica organizira se glavni trg, forum, s glavnim javnim zgradama. U toku vojnih pohoda i pobjeda bilo je dakako najlakše podizati uvijek ista naselja, što je ubrzalo njihovu izgradnju. No ako se ne izgrađuje novo naselje, nego se prigrađuje starom, postojećem, onda samo taj novi rimski dio dobiva spomenute karakteristike (primjer naše Pule).

U srednjem vijeku zatim – u doba nastanka našeg Senja – naselja se ponovo spontano, organski izgrađuju. No ona se po nekim svojim karakteristikama razlikuju od onih prethistorijskih.

Dok se prethistorijska gradina, opkoljena obrambenim zidinama, odgovarajući terenu, izgrađivala prstenasto uz zidine koje su više-manje imale (nepravilan) kružni tok, tako su tekle i prometnice povezivane radialnim tokovima.

Srednji vijek ne smještava u principu svoja naselja na sličnim terenima. Dok su, naime, gradine bile zasebne cjeline i nisu bile povezivane putovima, dotle su društvene prilike srednjeg vijeka bitno različite. Pojedina naselja povezuju se putovima u veće zajednice, župe itd., mada je svako naselje, ograđeno zidinama i nadalje samostalno. Ono obuhvaća odgovarajući teren koji štite zidine što mijenjaju svoje položaje kad se naselje širi, povećava. Povezano putovima s drugim naseljima, ono se vratima u zidinama otvara prema tim usmjerenjima. A unutar naselja organski nastale prometnice povezuju suprotno postirana gradska vrata. Nastamba ima najprije ruralni karakter, gdje je kuća smještena unutar okolnog zemljišta da se sve više nastambe zguščuju, dok se ne počinju formirati ulice okružene stambenim kućama sa tek gdje kojim vrtom.

Takav urbanistički ugođaj susrećemo unutar nekadanjih zidina u Senju, koji se formirao u srednjem vijeku, a u biti takav ostao do danas, što mu i daje iznimnu vrijednost.

Ako danas želimo (grafički) rekonstruirati urbanističku sliku srednjovjekovnog Senja, to moramo početi od onoga što je iz tog vremena preostalo vidljivo, dopuniti to nalazima, i uz studije kasnijih planova koji za Senj postoje od XVI. stoljeća stvoriti sliku tadanjeg grada.

Najstariji planovi prikazuju zidine što su ga okruživale, branile, a oni kasniji prikazuju i njegovo gradsko tkivo. I odmah treba napomenuti da se to »gradsko tkivo«, tlocrt grada, taj splet ulica nije od onda bitno promijenio, što olakšava grafičku rekonstrukciju njegova najvjerojatnijeg izgleda u srednjem vijeku. Kod toga znatnu potporu daju i stari pisani dokumenti, koji potvrđuju postojanje i stanje pojedinih zdanja.

Na temelju takvih studija, kao i onih provedenih na terenu, detaljnim arhitektonskim snimcima² mogli su se s dosta sigurnosti grafički rekonstruirati tokovi gradskih zidina, kao i cijela urbanističko-arhitektonska struktura Senja u XVII. stoljeću, ako ne i ona ranije, koja daje dojam organskog karaktera. Tada je na primjer radi strateških razloga morao ostati neizgrađen prostor uz zidine, romanička katedrala bila je jednobrodna, itd. Moglo se rekonstruirati i to kako je položaj gradskih vratiju, koji je ovisio o vanjskom terenu, o putovima koji su vodili do Senja, formirao njegovu urbanu površinu.³

Kod koga je osobito naglašena jedna od glavnih gradskih transverzala, koja je postala okosnicom cijeloga gradskog tkiva.

Naime, kako se to uvijek u vezi sa Senjom naglašava, tom primorskom lokalitetu od davnine daje važnost njegova povezanost prirodnim putem preko Vratnika, prijevoja na Velebitu sa zaleđem, što drugi obližnji primorski lokaliteti nemaju.

Gradska vrata drevnog Senja, koja ga povezuju s tim spomenutim putem što prolazi preko Velebita u daleko kopneno zaleđe, bila su od presudne važnosti za grad, za njegov prosperitet. Međutim se ona u doba turske opasnosti, i upravo zbog nje, zazidavaju, a okolne se zidine mnogo kasnije ruše. Njihov smo točni položaj tek nedavno uspjeli utvrditi.

Drugi važni prilazi gradu tvorila su vrata u zidinama na gotovo suprotnoj strani grada, što su ga povezivala u dolinom s bližom okolicom. Ostala vrata, izuzevši ona do mora, do luke, pa i ona uz kaštel, kao i neka druga, nisu bila toliko važna za urbanističko formiranje grada. Dakako da su i ona bila izvorište prometnicama koje s ovom glavnom transverzalom tvore isprepletenost gradskih tokova.

Tako nastala glavna transverzala još je uvijek od vitalne važnosti, uz onu danas važniju, nastalu mnogo kasnije, od probijenih »Velih« vratiju preko trga Cilnice i »Potoka« do morske obale. Dakle uz »morska« vrata za oblikovanje gradskog tlocrta u srednjem vijeku najvažnija su bila ona najprije spomenuta »kopnena« vrata (što ih je Lenković dao zazidati kako spominje u svom izvještaju iz godine 1550) i nasuprot njima »mala« vrata (ranije poznata i pod drugim nazivima), danas porušena ali se još uvijek predio uz njih tako naziva. A »morska« vrata (kao i neka druga) bila su porušena zajedno s rušenjem zidina na pojedinim sektorima.

Spomenuta transverzala izvirala je iz »malih« vratiju, polazila je s obiju strana kate-

2. M. Viličić: *Arhitektonski spomenici Senja*, RAD JAZU 360, 1971, 65-129, s »Prilogom« nacrta

3. prikazano u maketi. M.V: o maketi Senja sedamnaestog stoljeća, *Senjski zbornik IX*, 1981, 210-214, a detaljno obrađeno u M.V: *Povijesna topografija Senja (II):A. Gradska vrata i formiranje javne urbane površine drevnog Senja i B: Grafička rekonstrukcija zidina i urbanističko-arhitektonske strukture Senja u XVII. stoljeću*, predano za tisak u RAD JAZU

drale, gdje se račva u dvije, a zatim se ponovo povezuje u jednu i uvire u »kopnena« vrata i tako kroz grad povezuje ulaz iz obližnje okolice s onim što ga veže s dalekim kopnenim zaleđem. Svojim vijugavim tokom, čas uža, čas šira, s proširenjem gdje se u nju slijevaju druge, manje prometnice, potpuno je, dakako, organskog, spontanog karaktera, stvarajući tipičan srednjovjekovni ugođaj.

Smještena je podalje od morske obale, podalje od nekadanjeg dubokog morskog zaljeva, ona je na onom dijelu grada ispod kojega se prostirala rimska Senia i zato nas je ovdje najviše i zanimala. Ona teče jednim svojim dijelom gotovo na granici područja koje je vjerojatno nekad tvorila rimska Senia, pa se eventualni ostaci, utjecaji rimskog urbanizma, mogu tražiti na području uz nju.

Kakve su bile dimenzije toga rimskog grada, kakav mu je bio plan, o tome ništa ne znamo. Mogli smo jedino grafički prikazati odnos područja rimskih nalaza i područja srednjovjekovnog grada okruženog obrambenim zidinama. Područje antiknih nalaza ima tlocrtno posve drugi oblik od kasnijeg srednjovjekovnog grada i oni se samo jednim dijelom površine poklapaju.⁴

Ne moramo imati na umu da se i teren pogodan za izgradnju bio tokom vremena promijenio.

More je nekoć mnogo dublje zadiralo u teren nego danas. Područje uz današnji Kolan tvorilo je duboki morski zaljev, u ilirsko doba čak »poput fjorda 1,5 km« dužine⁵, tek nešto kraći u rimsko doba, ali ga tokom vremena, tokom stoljeća nadalje zatrpava bujica što nastaje kad snijeg kopni na obližnjim visinama. Ona se tuda slijevala u more noseći sobom zemljani materijal i njime zatrpavala taj teren koji se tako s vremenom formirao za moguću izgradnju u srednjem vijeku. Ta je bujica tek u XVIII. stoljeću regulirana kanalom (tzv. Kolanom), provedenim izvan zidina, dok je prije ta bujica (taj »potok«) prolazila gradom i često ga preplavljivala. Osim toga stvarala je sve više terena pa se obala sve više udaljavala od zaleđa. Od srednjeg vijeka nadalje obala se nasipala, teren se od zaleđa prema moru sve više povećavao.

Upravo navedeni morski zaljev mora da je svojom duljinom u rimsko doba povećavao važnost tog lokaliteta. Jer ne samo što je Vratnik kao blago gorsko sedlo omogućavao vezu s kopnenim zaleđem, nego je taj zaljev tvorio prirodnu, tako potrebnu luku kakve nije bilo duž obale od Tarsaticae (Rijeke) na sjeveru do Iadere (Zadra) na jugu. I u Peutingerovoj karti Senia je označena kao portus, luka. Ta karta prikazuje sve važne prometnice rimskog carstva (iz III. st. pr.n.e.) i na tom dijelu imperija kojima su, kako je poznato, Rimljani pridavali iznimnu važnost kako bi što bolje povezivala sva područja carstva.

Prema tome, kao važan grad i luka, bio je municipij, mogao je biti izgrađivan s tipičnim rimskim urbanističkim karakteristikama, to više što na tom terenu do rimskih vremena nije bilo naselja. Ono nešto Ilira bilo je na platou obližnjeg brežuljka, i tek je možda tu negdje bila ilirska luka. Prema tome nije bilo zapreke da se lokalitet tako važan za promet ne izgradi u duhu rimske gradogradnje. Barem možemo pretpostaviti da je tako bio izgrađivan na nekom svom sektoru, možda uz svoj centar, forum, gdje je smještavao svoj hram i svoje važne javne građevine.

4. M. Viličić: *Povijesna topografija Senja (I): Urbanistički odnos rimske Senije i srednjovjekovnog grada Senja*, RAD JAZU 381, 1987, 17-33.

5. L. Kos: *Pravno-ekonomsko značenje mora u Velebitskom kanalu*, Senjski zbornik VI, 1975, 429.

A taj forum bio je vjerojatno, prema dosadnjim nalazima, negdje u području katedrale, koja je podignuta na mjestu rimskog hrama a u blizini je nađen natpis koji spominje kuriju. Jedan i drugi podatak dopuštaju mogućnost te pretpostavke.

Da je na mjestu današnje, odnosno, u srednjem vijeku podignute katedrale bio nekoć rimski hram, pokazali su nalazi koje je vršila I. Degmendžić godine 1949/50, za vrijeme poslijeratne obnove katedrale.⁶ Tada su učinjeni slijedeći za nas sada važni nalazi.

Na mnogim mjestima današnjeg Senja, unutar (i izvan) starih gradskih zidina nailazi se, uz ostali arheološki materijal, na fragmente zidova,⁷ međutim, tlocrt gotovo kompletne rimske kuće, odnosno jedne njene polovice, ali su spomenuti nalazi uz katedralu. Tu je središnji prostor, atrij, i zidovi koji tvore ostale prostorije uz njega. Zidovi se, dakako, sijeku pod pravim kutom. Tu su nađeni i oni poznati srazmjerno monumentalni kipovi Majke bogova i u neposrednoj blizini 1970.⁷ slični kip, vjerojatno ženskog božanstva.

To su ujedno jedini točno grafički fiksirani zidovi s obzirom na neke jasno utvrđene današnje zidove one katedrale.

Bez obzira na to da li je tu negdje bio pretpostavljeni forum ili nije bio, svakako su ti zidovi zatvarali neku stambenu kuću tipičnog rimskog tlocrta, koja je očito bila izgrađena u urbanističkom skladu sa svojom okolicom.

To znači da su mjerovi tih zidova mogli biti oni okolnih ulica.

I sada se vratimo srednjem vijeku. Kao što je spomenuto, na nalaze iz rimskih vremena nailazi se pod zemljom na različitim dubinama, od desetak centimetara do dubine od preko dva metra. Sve su rimske zgrade porušene, s tragovima spaljivanja najčešće. Kao što je na početku ovog prikaza navedeno smatra se da nisu ostali vidljivi ni tragovi rimske gradogradnje.

Tako se i čini kad se prolazi Senjom, upravo onom spominjanom jednom od najstarijih njenih prometnica, kao i onima uz nju, koje kako smo naveli — imaju sve atribute tipične organske, spontane izgradnje suprotne racionalnom rimskom urbanizmu.

Ne studirajući planove grada na tom području gdje na tu tako rano nastalu transverzalu često koso upadaju sekundarne prometnice, uočilo se da su njihova usmjerenja međusobno paralelna te da se s njima sijeku druge prometnice pod pravim kutom. Dakako sve to uz tipičnu deformaciju srednjovjekovne izgradnje.

Već to bilo bi interesantno, to više što se te paralele ulica, slijepih uličica pojavljuju samo na tom području gdje podlogu tvori rimski nekadanji grad.

Pa ako bi to i bila neka slučajnost, ona postaje zanimljivija kada smo uvidjeli da se ta usmjerenja poklapaju sa smjerovima grafički fiksiranih rimskih zidova uz katedralu, a koji su očito tekli smjerom rimskih ulica.

To dovodi do zaključka da je takva slučajnost gotovo nevjerojatna i da su te paralelne prometnice u srednjem vijeku nastale prema usmjerenjima onih iz rimskih vremena. Jesu li tuda tekle rimske ulice, jesu li zidovi rimskih kuća, porušenih, samo usmjeravali srednjovjekovnu izgradnju, ostaje dakako pitanje. Još manje može se odgovoriti na to jesu li neke od tih današnjih ulica (i slijepih uličica) podignute iznad karda i dekumana.

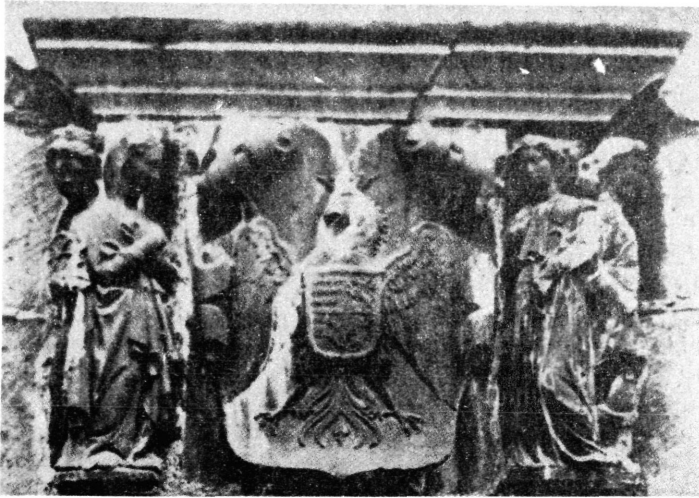
Držimo da se može prihvatiti ovako samo za sada teoretski nabačena misao da se us-

6. I. Degmendžić: *Arheološka istraživanja u Senju*, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIII, 1952, 251-262.

7. A. Glavičić: *obrađivano u Senjskom zborniku: I*, 1965, 315-322. *II*, 1966, 384-420. *III*, 1967-8, 5-45. *IV* 1970, 45-70. *V*, 1973, 447-464. *VI*, 1975, 211-219. *VIII*, 1980, 171-186. *IX*, 1981-2, 63-90. *X-XI*, 1983-4, 7-28.

mjerenjima prikazanih paralelnih ulica i slijepih uličica, prolaza, današnjeg, zapravo u srednjem vijeku nastalog dijela Senja, a na arealu iznad dijela rimske Senije, kriju tragovi rimskog grada, pa bi i taj naš lokalitet spadao u one vrlo stare, gdje je vidljiv kontinuitet izgradnje grada, od rimskih vremena preko srednjeg vijeka do danas, što bi mu još povećavalo značenje, pogotovo zato što su se oba suprotna načina gradogradnje, gotovo neprepoznatljivo potpuno stopila.

Samo istraživanje na terenu moći će to jednom otkriti, prihvatiti ili odbaciti.

Sl. 10. – Gornji dio grba I. Lenkovića iz 1552. s pročelja bivše crkve sv. Franje

Zusammenfassung

In diesem Artikel werden neue Ansichten über das Aussehen und die Entwicklung des mittelalterlichen und antiken Senj beschrieben. Die Bearbeitung dieser Probleme stellt die Fortsetzung der früheren Untersuchungen der Senjer historischen Topographie (I und II) dar, und beruht auf den bisherigen zehnjährigen architektonischen Forschungen der Verfasserin, die sie allein, oder mit anderen Autoren, ausgeführt hat. Sie nimmt auch Rücksicht auf die Forschungen anderer Autoren, verschiedener Dokumente und bestehender Verhältnisse.

In dem bildlichen Zusatz wird die oberflächige Ausbreitung des antiken Senia und des mittelalterlichen Senj rekonstruiert.